

**Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 12.093.004 у Маріупольському державному університеті
доктору історичних наук, професору
кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету
Лисак Вікторії Феофанівні**

ВІДГУК

офіційного опонента доктора політичних наук, професора, завідувача кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» **Луцишин Галини Іванівни** на дисертацію **Татая Едуарда Олександровича** «Громадянська активність в Україні: сутність, структура та динаміка розвитку», поданої до захисту в спеціалізовану вчену раду ДФ 12.093.004 у Маріупольському державному університеті на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія»

Ступінь актуальності обраної теми дослідження. Громадянська активність є основою для формування та розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні активно розвивається, що пов'язано з поширенням проєвропейських демократичних цінностей та просуванням демократичних реформ після перемоги Революції Гідності у 2014 році. Важливим проявом розвитку громадянського суспільства є зростання громадянської активності українців, розвиток інститутів громадянського суспільства та залученість громадян до прийняття політичних рішень на центральному та регіональному рівнях. Питання громадянської активності потребує глибокого наукового аналізу, зокрема, дослідження громадянської активності як загальносуспільного явища, що отримує свій розвиток в сучасних умовах України. Таке дослідження має базуватись на певній теоретичній моделі, яка буде включати всі прояви та форми громадянської активності, дозволить відрізнити цю активність від інших видів політичної участі громадян. Дослідження громадянської активності є особливо актуальним для суспільств, що трансформуються, або ж мають слабкі традиції формування громадянської

активності, не мають вироблених дієвих механізмів стимулювання громадянської активності.

Отже, тема дисертації Татая Едуарда Олександровича відповідає вимогам сучасних політичних наук та є актуальною, своєчасною та запотребованою.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Представлені у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації, відповідають вимогам до такого типу досліджень і базуються на узагальненні широкого охоплення наукової літератури та достатнього обсягу аналітичних даних отриманих під час виконання науково-дослідних робіт. Ретельний аналіз наукової літератури, результатів соціологічних досліджень та публікацій у ЗМІ (усього – 342 джерела) забезпечує **високу обґрунтованість та достовірність** наукових положень, висновків і рекомендацій, що сформульовані в роботі. Також обґрунтованість отриманих результатів забезпечується завдяки комплексному використанню в дисертації теоретичних, емпіричних та якісних методів наукових досліджень, які відповідають визначеним меті та завданням. Слід відзначити, відповідність предметної спрямованості дисертації паспорту наукової спеціальності 052 «Політологія».

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Ознайомлення зі змістом дисертації та основними публікаціями дисертанта дає підстави констатувати, що мету дослідження виконано. Достовірність результатів дисертації підтверджена їх апробаціями на наукових заходах, у т. ч. на міжнародних науково-практичних конференціях.

У дисертаційному дослідженні Татай Едуард висунув низку положень, що надають роботі **наукової новизни**. Зокрема, автором уперше запропоновано комплексний аналіз громадянської активності в Україні як суспільно-політичного явища в сучасних умовах, визначено механізми, динаміку розвитку, основні тенденції та особливості її реалізації. Наукову цінність має розробка

класифікації підходів до визначення громадянської активності, власне визначення дефініцій основних категорій дослідження. Також важливим аспектом новизни є удосконалення методики, що базується на застосуванні атрибутивного політико-правового та ціннісного підходів для дослідження громадянської активності як феномену суспільно-політичного життя.

У дисертації здобувача удосконалено теоретичні засади дослідження громадянської активності, уточнено парадигму громадянської активності у працях закордонних та вітчизняних науковців та класифіковані підходи до визначення громадянської активності. Також автором розроблена авторська інтерпретація таких визначень: «громадянська активність», «суб'єкт політичного життя», «суб'єкт громадянської активності».

У дисертації отримали подальший розвиток визначення, обґрунтування та формулювання функцій громадянської активності в сучасному суспільно-політичному житті, дослідження механізмів реалізації та політико-правове регулювання громадянської активності в Україні, проаналізовано законодавче регулювання громадянської активності відповідно до її структури.

Е. Татай виходить з того, що задля встановлення окремих рис та сутнісних характеристик громадянської активності корисним є аналіз концептуальних підходів до визначення громадянського суспільства та проблематики політичної участі громадян у закордонному науковому дискурсі (с. 13). Аналіз підходів до вивчення громадянського суспільства дозволив автору встановити сутнісні ознаки громадянської активності, він дійшов висновку, що для дослідження громадянської активності слід застосувати розуміння громадянського суспільства у вузькому сенсі (с. 19).

Також автор пропонує оригінальну класифікацію підходів до визначення громадянської активності, що оснований на послідовному синтезі атрибутивного та психологічного розуміння терміну «активність» з одного боку, та політико-правового та ціннісного розуміння терміну «громадянський» з іншого боку (с. 46

– 47). Цей методологічний підхід дозволив дисертанту уточнити визначення громадянської активності: «вільна, усвідомлена діяльність та комунікація громадян, що базується на громадянських цінностях, має на меті вирішення соціальних проблем, захист та розширення прав громадян або контроль за діяльністю органів влади» (с. 53). Автор зауважує, що явище громадянської активності концептуально перетинається з політичною участю та охоплює такі її різновиди як формальна політична участь за винятком оплачуваної професійної діяльності, політичний активізм, громадська активність (с. 71).

Для встановлення інституційних форм громадянської активності автор обрав цікавий підхід – аналіз статистичних класифікаторів видів економічної діяльності України, ЄС, США та ООН. Це дозволило автору найбільш повно встановити універсальні ознаки діяльності організацій суспільно-політичної спрямованості та, відповідно, перелік інституційних форм громадянської активності (с. 76 – 77). Також науковим здобутком, на наш погляд, є аналіз рівнів громадянської активності залежно від того, наскільки представники органів влади дозволяють її реалізувати та наскільки громадяни можуть вплинути на діяльність цих органів (с. 82 – 83).

Для аналізу політико-правового механізму реалізації громадянської активності в Україні автор проаналізував законодавче регулювання виборів в Україні 2014 – 2019 років, регулювання контактної активності громадян у відношенні до органів влади, у тому числі двосторонній обмін інформацією, регулювання системи електронних петицій, право громадян на проведення мирних зібрань, регулювання благодійної та волонтерської діяльності. Також Е. Татай дослідив законодавче регулювання діяльності організацій, що можуть опосередковувати громадянську активність (с. 86 – 87). Він доходить висновку, що «законодавче регулювання громадянської активності в Україні є достатнім для її розвитку. Складності розвитку громадянської активності більшою мірою

залежать від правової та політичної практики, аніж від формального регулювання» (с. 110).

Аналіз проявів легального політичного активізму дозволив Е. Татаю дійти висновку, що цей вид громадянської активності зазнав більшого розвитку в умовах війни. Так після успіху Революції гідності 2014 року зросла готовність громадян вдаватись до мирного протесту, при цьому, основним порядком денним протестів в Україні стали вимоги покращення рівня життя (с. 128). Подальшого розвитку після 2014 року набув такий вид активізму як бойкотування, а саме бойкотування продукції країни-агресора. Після запровадження у 2015 році системи електронних петицій, які можна подати до Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування, в Україні набуло поширення подання електронних петицій (с. 122 – 126).

Автор доводить, що найбільший розвиток в сучасній Україні набув такий вид громадянської активності як громадська активність – у першу чергу це пов'язане з розвитком волонтерського руху, зокрема, в Україні 2014-2019 років «характеризується значним зростанням та безпрецедентними (як для України) кількісними показниками залучення громадян» (с. 151). Однак попри високу оцінку волонтерського руху, в Україні поки що не сформувалася практика регулярної волонтерської активності пересічних громадян. До громадської активності автор також відносить діяльнісну підтримку населенням громадських організацій.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні результати та висновки дисертації представлено в 14 наукових працях, зокрема у 3 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях, 9 – у тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Дотримано вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту друкованих праць, а саме публікацій основного змісту

дисертації. Ретельний аналіз представленого рукопису дисертації та наукових публікацій дає підстави констатувати ідентичність публікацій та основних положень дисертації. Це надає авторові дисертації роботи право публічного захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Практичне значення роботи. Дисертація Е. Татай має науково-теоретичну та практичну цінність. Вона є самостійним і структурно завершеним дослідженням. Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в рекомендаціях та пропозиціях для використання з метою розвитку громадянської активності в Україні.

Висновки та пропозиції дисертаційної роботи є важливими для науки та практики, можуть бути використані при розробці концепції державної політики щодо розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні та окремих питань практики громадянської активності в українському суспільстві. Матеріали дисертації також можуть бути використані у навчальному процесі під час викладання дисциплін: «Державне управління та місцеве самоврядування», «Аналіз державної політики», «Політичні інститути та режими», «Політична психологія», «Конфліктологія та теорія переговорів», «Політична культура», «Політологія», «Соціологія», «Політична реклама та зв'язки з громадськістю», «Політичні процеси та політичні відносини» тощо.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертації 208 сторінок, з них основного тексту – 162 сторінки, що відповідає встановленим вимогам. Список використаних джерел налічує 342 найменування. Структура дисертаційного дослідження відповідає його завданням, викладення змісту анотації та тексту дисертації є логічним і послідовним. Вона забезпечує охоплення як статичних, так і динамічних елементів громадянської активності України. У дисертації забезпечено

відповідність мети та завдань, а також відповідність проміжних і загальних висновків проблемі роботи. Висновки дисертації є обґрунтованими та підсумовують зміст розділів роботи. Аналіз змісту дисертації дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіату). Порухень академічної доброчесності опонентом не виявлено. Зміст наукових праць доповнює основні положення дисертації. Дисертація оформлена відповідно до вимог МОН України до таких наукових робіт.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Дисертація Е. Татай підготовлена на високому науково-теоретичному рівні. Не применшуючи сильні сторони дисертації «Громадянська активність в Україні: сутність, структура та динаміка розвитку», на нашу думку до роботи дисертанта можливо висунути певні зауваження та побажання, які можуть вказати напрямок подальшого наукового дослідження громадянської активності в Україні:

1. У першому розділі роботи автор повертає увагу до концепту cause-oriented активізму, тобто політичної участі громадян, що спрямована на вирішення конкретних суспільних проблем. Cause-oriented активізм протиставляється citizen-oriented практикам, що пов'язані із голосуванням на виборах та підтримкою громадянами політичних партій (с. 23 – 24). У третьому розділі роботи Е. Татай досліджує трансформацію громадянської активності в Україні як реакцію на воєнну агресію Російської Федерації та пов'язані з цим загальносуспільні проблеми. На нашу думку автору слід було зробити більший наголос на питаннях cause-oriented активізму в цьому розділі.

2. У другому розділі роботи Е. Татай встановлює підходи до класифікації видів громадянської активності. Для цього він застосовує аналогію з існуючими класифікаціями видів політичної участі, пояснюючи це тим, що громадянська активність та політична участь є близькими поняттями. На нашу думку автору слід було б навести визначення політичної участі та здійснити більш детальне розрізнення між двома поняттями.

3. Автор слушно вказує, що військова агресія Російської Федерації та пов'язані з цим наслідки війни становлять комплекс проблем, на вирішення котрих спрямована громадянська активність в Україні. Однак, на нашу думку, ці фактори можливо було б більш детально класифікувати та систематизувати.

4. У третьому розділі роботи Татай Едуард порівнює поширеність регулярних волонтерських практик в Україні та в країнах розвинутої демократії. На нашу думку дисертаційне дослідження могло б набути ще більшу цінність, якщо б автор зробив аналогічне порівняння для інших видів громадянської активності, наприклад, порівняв відсоток громадян, які голосують на виборах, підтримують політичні партії, беруть участь в політичних протестах, підписують петиції в Україні та в США, країнах Європейського Союзу.

Попри це, зауваження до дисертації мають переважно дискусійний характер, не применшують її наукового значення та не впливають на загальний високий рівень дисертаційного дослідження.

Висновок. Аналіз дисертації та наукових праць засвідчив актуальність та новизну роботи. Поставлена у дослідженні мета досягнута, завдання успішно вирішені, набуті результати є аргументованими та достовірними, мають теоретичне значення та практичну цінність і можуть бути використані в науковій та практичній діяльності.

Дисертація Е. О. Татай є самостійним науковим дослідженням, що має високу ступінь наукової новизни. Текст дисертації викладений у науковому стилі, посилання на праці інших науковців є доречними та зазвичай піддані ретельному аналізу. Е. Татай достатньо повно висвітлив основні положення та результати дослідження в **наукових публікаціях**, що зараховані за темою дисертації: 6 наукових статтях, 9 публікаціях в матеріалах наукових та науково-практичних конференцій. Автор повністю дотримався вимог **академічної доброчесності**.

Отже, дисертація Татая Едуарда Олександровича «Громадянська активність в Україні: сутність, структура та динаміка розвитку» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами та доповненнями), Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167, вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40.

Вважаємо, що автор дисертації, Татай Едуард Олександрович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

**доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри політології та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету
«Львівська політехніка»**

Г. І. Луцишин

Підпис засвідчую
Вчений секретар

Брилинський Р. Б.